

DURMUŞOĞLU, Kurban, "Horasan'ın İdarî Bürokrasisinde İlhanlı Şehzâdeleri ve Devlet Adamları (1256-1335)", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Haziran 2021, s. 81-94.

Makale Türü: Tarih Araştırma

DOI No: <https://doi.org/10.48120/oad.880652>

Geliş Tarihi / Received: 15 Şubat/February 2021
Online Yayın: 26 Haziran 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Mayıs/May 2021
Published Online: 26 June 2021

Horasan'ın İdarî Bürokrasisinde İlhanlı Şehzâdeleri ve Devlet Adamları (1256-1335)

Kurban DURMUŞOĞLU^{1*}

¹ Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, BAYBURT.

* zerkurban@gmail.com

+ ORCID: 0000-0001-5847-1209

Öz- Moğollar, Horasan coğrafyasını ele geçirdikten sonra, bölgede idarî bürokrasiyi askerî ve sivil idareciler üzerinden kurmuştu. Moğolların Horasan'da kurduğu bu sistem Möngke Han'a kadar devam etmişti. Möngke'nin hükümdar olması, Horasan coğrafyasında yeni bir idarî düzeni ortaya çıkartmıştı. O, kardeşi Hülegü'yü İran coğrafyasına göndermesiyle Horasan, bir İlhanlı toprağı haline gelmişti. Ancak bu durum Horasan coğrafyasında İlhanlı-Çağatay çekişmesini beraberinde getirmişti. Bu yüzden İlhanlı Devleti, Hülegü'den itibaren Horasan'da yönetimi hükümdarların vekili olan şehzâdeler üzerinden oluşturmuştu. Böylece İlhanlılar, hem bölgede istediğı idarî düzen kurmayı hem de devletin doğu sınırını Çağatay saldırılarına karşı korumayı amaçlamışlardı. Bu makale, İlhanlı Devleti döneminde Horasan coğrafyasında görev alan şehzâdeleri dönemin çağdaş kaynakları üzerinden incelemekte; ayrıca şehzâdelerle bölgede görev alan idarî görevliler hakkında bilgi vermektedir.

Anahtar Kelimeler- İlhanlı Devleti, Horasan, İlhanlı Şehzâdeleri, İlhanlı Devlet Adamları.

The Ilkhanid Shahzādas and Officials in The Bureaucracy of Khurasan (1256-1335)

Abstract- After the Mongols capture the geography of Khurasan, they established the administration in the region through military and civilian rules. This system established by the Mongols in Khurasan continued until Möngke Khan. The ruling of Möngke had revealed a new administrative order in the geography of Khurasan. After he sent his brother Hülegü to Iran's geography, Khurasan became an Ilkhanate land. However, this situation brought about the Ilkhanate -Chaghatai conflict in the Khurasan geography. For this reason, the Ilkhanid State established the administration in Khurasan through the shahzādas who were the deputies of the rulers since Hülegü. Thus, the Ilkhanids aimed to establish the administrative order they wanted in the region and protect the eastern border of the state against Chaghatai attacks. This article examines the shahzādas who served in the geography of Khurasan during the Ilkhanid State through the contemporary sources of the period; gives information about the shahzādas and the administrative officials working in the region as well.

Keywords – Ilkhanid State, Khurasan, Ilkhanid Shahzādas, Ilkhanid officials.

Giriş

Hârezmşâhların (1097-1231) Moğol elçi ve tüccarlarını 1218 yılında Otrar'da öldürmesinden sonra yaşananlar tüm Hârezmşâh topraklarının Moğolların eline geçmesiyle sonuçlanmıştır¹. Yaşanan bu hadise hem Hârezmşâh-Moğol ilişkilerini² değiştirmiş hem de Hârezmşâh Alâüddin Muhammed'in (1200-1220) Moğollar önünde tutunamayıp İran coğrafyasına çekilmesiyle Horasan'ın kaderini etkilemiştir. Cebe ve Sübetey ile başlayan süreçte, Moğollar büyük bir yıkımla Horasan'ı ele geçirmişlerdir³. Moğollar, Horasan'a hâkim olduktan sonra, bölgeyi müşterek bir toprak parçası olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzden Horasan bölgesinin yöneticisi de Moğol Han'ı tarafından tayin edilmek suretiyle belirlenmiştir. Bu sistem İlhanlı Devleti'nin İran'da kuruluşuna kadar devam etmiştir⁴. Ancak Horasan coğrafyasına İlhanlı döneminde de ayrı bir önem verilmiştir. Bu önem dönemin coğrafyacısı Hamdullâh Mustevfi'nin *Nuzhetu'l-kulûb* adlı eserinde Horasan'ın iç işlerinde ve mali konularında özel bir statüsünün olduğu şeklinde ifade edilmiştir⁵.

Moğollar, Cengiz Han'dan (1206-1227) itibaren ele geçirdikleri Horasan şehirlerini *askerî valiler* (*daruga*)⁶ vasıtasıyla idare etmişlerdir⁷. Jackson, *darugacı* olarak atanan bu idarecilerin, büyük oranda hassa ordusu (*keşik*) muhafızlarından seçildiğini ifade etmiştir⁸. Özellikle bu görevler için gerekli donanımına sahip Müslüman Uyurlu Türkler⁹ seçilmişti¹⁰. Moğolların ele geçirdiği yerlerde uyguladığı bu yönetim anlayışında *askerî valiler* yalnızca Moğol Han'ına karşı sorumlu olmuş ve genellikle ele geçirilen bölgeleri yerel bir idareciyle birlikte Cengiz Han adına yönetmişlerdir. Bu *askerî valiler*, İslâmî bölgelerde *şihne*¹¹, Türklerin ağırlıklı olduğu yerlerde de *baskak*¹² olarak bilinirler¹³. Birbirinin yerine kullanılan ve zamanla etnik ve dinî yapının etkisiyle isim değiştiren bu idarî görevler, Horasan'da karşımıza *şihne* olarak çıkmaktadır. Cüveynî, teslim olan her şehirde Moğolların bir *şihne* atadığını ifade etmiştir¹⁴. Cüveynî'nin bu kaydından Moğolların sadece teslim olan şehirlerde bu uygulamayı yaptığı sonucu çıkarılmamalıdır. Zira Moğolların zorla ele geçirdiği şehirlerde de bu atamalar gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda Horasan'da muasır kaynaklar ilk olarak Belh'e yapılan *şihne* atamasını kaydetmiştir. Ancak buraya kimin atadığına dair ayrıntı

¹ Otrar hadisesi ve Moğolların Hârezmşâh topraklarını ele geçirmesine dair bkz: *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Yay., Ankara 2016, s. 181-184; İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi el-Kâmil fi'l-Tarih Tercümesi*, XII, terc. A. Özyayın-A. Ağırakça, Bahar yay., İstanbul 1987, s. 319-327; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. ve not: Mustafa Uyar, Ötügen yay., İstanbul 2016, s. 55-58; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2013, s. 116-152 (bundan sonra Cüveynî/Mürsel Öztürk); Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, tas. Behmen Kerîmî, İntişârât-ı İkbâl, Tahran 1374, s. 353-374 (bundan sonra Reşidüddin/Behmen Kerîmî); İbrahim Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi*, TTK yay., Ankara 2000, s. 229-275; Carl Fredrik Sverdrup, *The Mongol Conquests The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei, Helion&Company Limited, Malta 2017, s. 150-156*; Dmitry Timokhin, "The Conquest of Khwarezm By Mongol Troops (1219-1221)", *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, s. 75-86.

² Hârezmşâh Moğol ilişkileri şu doktora tezinde incelenmiştir: Meryem Doğun, *Hârezmşâhlar-Moğol Münasebetleri ve Hârezmşâhlar Devletinin İnkırazı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 1-424.

³ Moğollar'ın Horasan şehirlerini ele geçirmesine dair bkz: İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi*, XII, s. 349-353; Cüzcânî, *Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, s. 58-80; Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 160-184; Reşidüddin/Behmen Kerîmî s. 364-370vd.; Arshad Islam, "The Mongol Invasions of Central Asia", *International Journal of Social Science And Humanity*, Vol. 6, No 4, 2016, s. 316-317. Lane, bu yıkımın abartıldığını öne sürmüş ve Horasan'ın Hârezmşâhlar yüzünden büyük acılar çektiğini ifade etmiştir. Bkz: George E. Lane, "The Mongols in Iran", *The Oxford Handbook of Iranian History*, ed. Touraj Daryaee, New York 2011, s. 248.

⁴ W. Barthold, *An Historical Geography of Iran*, trans. Svat Soucek, Princeton University Press, New Jersey 1984, s. 99. Moğolların Horasan için uygulandığı bu sistemin Körgüz üzerinden incelendiği çalışma için bkz: Özkan Dayı-Özgür Tokan, "Moğol Dönemi İran'ında Uygun Kökenli Bir Vali: Körgöz", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 2020, s. 110-121.

⁵ Hamdullâh Mustevfi-yi Kazvinî, *Nuzhetu'l-kulûb*, neşr. G. L. Strange, The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb, Composed by Hamd Allah Mustavfi of Qazwin in 740 (1340), London-Leiden 1915, s. 148.

⁶ Moğolca bir kelime olan daruga, sıkamak, sıkıştırmak ve daraltmak anlamlarına gelmektedir. Darugalara, Cengiz Han'dan itibaren ele geçirilen yerlere ve Moğol hâkimiyetini kabul eden yerel yöneticilerin yanına askerî vali sıfatıyla gönderilmişlerdir. Hem sivil hem de askerî işlerden sorumlu olan bu yöneticiler; ayrıca nüfus sayımı yapmak, posta teşkilatı kurmak ve vergileri toplamak gibi görevler yürütmüşlerdir. Bu kelime Moğolların Mâverâünnehir ve İran coğrafyasına hâkim olduğu dönemde Türkçe ve Farsçaya geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Fuad Köprülü, "Daruga", *İA*, C. 3, İstanbul 1977, s. 486-489; Abdulkadir Yuvalı, "Daruga", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 505-506. Buell, iki tür daruganın atadığını bahsederek, bunların birinin doğrudan imparator tarafından atadığını, diğerinin de prenslerin tarafından atadığını aktarmıştır. Bkz: Paul D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham-Maryland- Oxford 2003, s. 147.

⁷ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdulkadir İnan, TTK yay., Ankara 1995, s. 152. Atwood, ilk daruganın 1214 yılından sonra atadığını, öncesinde böyle bir atamamın gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Bkz: Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File, Inc, New York 2004, s. 134.

⁸ Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, Yale University Press, London 2017, s. 110.

⁹ Türkler, Moğol Devleti'nin kuruluşundan itibaren bürokraside görev almışlardır. Bu konudaki ayrıntılı bir inceleme için bkz: Bahaeddin Ögel, *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Yay., İstanbul 2002. Yine bu konudaki bir değerlendirme için bkz: Mustafa Uyar, *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*, Ötügen yay., İstanbul 2020, s. 35-38.

¹⁰ Leo De Hartog, *Cengiz Han, Dünyanın Fatihisi*, çev. Serkan Uzun, Dost yay., Ankara 2003, s. 128.

¹¹ Arapça bir kelime olan şihne, yük, azık, düşmanlık, at sürüstü anlamlarına gelmektedir. Bir şehrin veya bölgenin yönetiminden sorumlu kişiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Cengiz Han ve halefleri zamanında kullanılan bu kelime, İlhanlılar'da da görülmekle birlikte daruga, baskak ve na'ib terimleriyle birlikte kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: K. S. Lambton, "Shihna", *El²*, IX, Leiden 1997, s. 437-438; Erdoğan Merçil, "Şahne", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 292-293. Daruga, şihne ve baskakın birbirinin yerine geçen idareciler olarak değerlendirilmesi için bkz: Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, s. 134. İlhanlı askerî sistemi içerisinde yer alan şihne, İlhanlı hükümdarları tarafından ele geçirilen topraklara da gönderilmişlerdir. Bkz: Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, TTK yay., Ankara 2020; s. 135-136; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/1, 2009, s. 39-40.

¹² Baskak, daruga yerine kullanılan Türkçe bir kelimedir. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, s. 119. Moğol döneminde yaygın olarak kullanılan baskak tıpkı daruga ve şihnenin görevlerine benzer olarak atadıkları yerde idarî ve mali görevleri yürütmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, Altınordu yay., Ankara 2020, s. 338-340; Özkan Dayı, "Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan Bazı Türkçe-Moğolca Terimler", *TAED*, 63, 2018, s. 494-495.

¹³ Moğol yönetim yapısına dair bkz: Timothy May, *The Mongol Conquests in World History*, Reaktion Books, London 2012, s. 158-168; Timothy May, "Government Structure", *The Mongol Empire A Historical Encyclopedia*, vol. I, ed. Timothy May, ABC-CLIO, California 2017, s. 8-10. Moğolları kimin yönettiği sorusu üzerine çalışmasını oluşturan Morgan, Moğolların bu kurum ve kavramları Kitanlar'dan aldığı iddia eder. Bu konudaki tezleri için bkz: D. O. Morgan, "Who Ran the Mongol Empire?" *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1, 1982, s. 128-130.

¹⁴ Alâeddin Ata Melik b. Bahâeddin b. Muhammed b. Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihânguşâ*, tas. Muhammed b. Abdolvahhâb Kazvinî, I, İntişârât-ı Donyâyî Kitâb, Tahran 1329, s. 117 (bundan sonra Cüveynî/ Abdolvahhâb Kazvinî).

vermemişlerdir¹⁵. Moğol askerî komutanlarının en önemlisi olan Sübedey'in¹⁶ Râdekân'ın¹⁷ doğal güzelliğinden etkilenerek şehre dokunmadığı ve buraya bir *şihne* bırakarak yoluna devam ettiğini de yine Cüveynî kaydetmiştir¹⁸. Cengiz Han'ın en küçük oğlu Toluy'da Horasan'a benzer *şihne* atamaları yapmıştı. Onun döneminde Serahs'ın kendi isteğiyle Moğol *şihnesini* tanıması¹⁹, Merv'in ele geçirilmesinden sonra Bermâs'ın buraya *şihne* tayin edilmesi²⁰ ve Herât'ın ele geçirilmesinden sonra Mengutây'ın *şihne*, Abû Bekr Merceki'nin de yerli halktan sorumlu *melik* tayin edilmesi bu cümledendir²¹. Moğollar ele geçirdikleri yerlerde *melik* adıyla anılan yerel yöneticilerin genellikle görevlerini sürdürmesine izin vermişlerdir²². Bu durum Moğolların bölgede idarî düzeni kurarken İran bürokrasisinden yararlandığını göstermektedir²³. Toluy'un yanı sıra Ögedey Han (1229-1241) döneminde de Herât'a benzer yönetici atamalarının yapıldığını tespit edebilmekteyiz. Bu bağlamda Ögedey Han, Herât'ın idaresi için 1237-1238 yılında Kustây'²⁴, 1239-1240 yılında da Harlığ'ı *şihne* olarak görevlendirmişti²⁵. Ögedey Han'dan sonra Möngke Han (1251-1259) döneminde de nöker Labilkây ile Merktây Hârezmî *şihne* olarak Herat'a gönderilmişti²⁶.

Moğolların, Horasan coğrafyasında kurmaya çalıştığı idarî yönetim, tam anlamıyla Horasan'a hâkim olamamıştı. Bunda en büyük etken, Celâlüddîn Hârezmşâh'ın (1220-1231) Moğollara karşı aldığı galibiyetlerden²⁷ güç alan Hârezmşâh yanlılarının bölgede Moğol

yöneticilerini öldürmeleri etkili olmuştu²⁸. Cüzcânî, Celâlüddîn'e bağlı askerlerin Horasan'ın tüm şehirlerindeki Moğol *şihnelerini* öldürdüğünü ifade etmiştir²⁹. Dolayısıyla bu durum Horasan'da istenilen idarî düzenin kurulmasını engellemişti. Ögedey Han babası Cengiz Han'ın vasiyeti gereği tahta geçince³⁰, İran coğrafyasında karışıklığı kontrol altına alması için Çurmagun Noyan'ı büyük bir ordu ile batıya göndermiş ve ona bölgede yardımcı olması için çok sayıda komutan ve *baskakların* da eşlik etmesini istemişti³¹. Ögedey'in bu atamasında özellikle Karaca ve Yağan Sungur liderliğindeki Hârezmşâhlar'ın Moğolları Nişâbü'r ve çevresinde ciddi manada zora sokması etkili olmuştu³². Moğol istilasından sonra ele geçirilen Horasan coğrafyası tüm Moğollar için müşterek bir toprak parçası olduğu için Moğol ulusları Horasan'daki çıkarlarını kontrol edebilmek için bölgeye birer temsilci göndermişlerdi³³. Bu bağlamda Ögedey ile başlayan ve Möngke Han'ın kardeşi İlhan Hülügü'yü (1256-1256) Horasan'a göndermesine kadar geçen *sivil valiler* döneminde, bölge idarî anlamda karışıktr³⁴.

İlhanlı Devleti'nin Horasan'daki siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı, bir doktora tez çalışması olarak tarafımızdan incelenmektedir. Bu makalede, İlhanlı Devleti'nin Horasan'a gönderdiği şehzâdelerin faaliyetlerine ilişkin olarak, tez çalışmamız sırasında elde edilen bilgiler paylaşılacaktır.

¹⁵ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi*, XII, s. 349. Cüveynî, Cebe ve Sübedey'in Hârezmşâh Muhammed'i takibi sırasın ilk olarak Belh'e ulaştıklarını ve Belh halkının onları karşılamalarının hoşuna gittiği için oraya bir *şihne* atayıp yollarına devam ettiklerini aktarır. Bkz Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 160.

¹⁶ Bu Moğol komutanı için bkz: Timothy May, "Sübedei Ba'atar Portrait of a Mongol General", *Portraits of Medieval Eastern Europe 900-1400*, ed. Donald Ostrowski-Christian Raffensperger, Routledge, London and New York 2018, s. 68-78.

¹⁷ Tüs'a bağlı bir bölgenin adıdır. Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 270. Râdekân otlakları İlhanlı ve Timurlu dönemini literatüründe sıkça geçmektedir. Bugünkü Meşhed'in kuzeybatında yer almaktadır. W. M. Thackston, *Rashiduddin Fazlullah's Jami'ut-t-Tavarih: Compendium of Chronicles*, II, ed. Şinasi Tekin&Gönül Alpay Tekin, Duxbury 1999, s. 251/1dp.

¹⁸ Cüveynî/ Abdulvahhâb Kazvîni, I, s. 115; Reşidüddîn/Behmen Kerîmi, s. 368.

¹⁹ Cüveynî/ Abdulvahhâb Kazvîni, I, s. 121; Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 167.

²⁰ Cüveynî/ Abdulvahhâb Kazvîni, I, s. 127; Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 172.

²¹ Seyf bin Muhammed bin Ya'kûb el-Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, neşr. Muhammed Zubeyr es-Siddîkî, Calcutta 1943, s. 72; Mu'înu'd-din Muhammed Zamçî İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfi medîneti'l-Herât*, II, neşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmâmî, İntişarât-ı Danişgah-ı Tahran 1339, s. 59.

²² Denise Aigle, "Iran Under Mongol Domination: The effectiveness and failing of a dual administrative system", *Bulletin d'Etudes Orientales*, vol. 57, 2009, s. 73.

²³ Morgon, İlhanlıların Farsların dinini sevmemeleri rağmen, onların idarî ve mali konularında uzmanlıklarından yararlandığını ifade eder. Bu durumda da İran bürokrasisinin yeniden kurulmasına sebep olduğuna dikkat çeker. Bkz: David Morgon, *Medieval Persia 1040-1797*, Routledge, London and New York 2016, s. 66. İlhanlı Devleti her ne kadar yerli İran unsurlarından etkilense de, bu etkileşimin doğal bir sonucu olarak İran'daki siyasî hayat da İlhanlı Devleti'nden etkilenmesi kaçınılmaz olmuştu. İlhanlı Devleti'nin İran siyasî kültürüne katkısına dair şu çalışmaya bakılabilir: Bert G. Fragner, "Ilkhanid Rule and Its Contributions to Iranian Political Culture", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston 2006, s. 68-80.

²⁴ Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 110-111; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfi medîneti'l-Herât*, II, s. 111.

²⁵ Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 116; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfi medîneti'l-Herât*, II, s. 113; Fasîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II, neşr. Muhammed Ferruh, Kitâbüfuruş-ı Bastan, Meşhed 1339, s. 310.

²⁶ Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 249; Hâfız-ı Ebrû, *Tarih-i selâtin-i Kert*, tas. Mir Hâşim Muhaddis, Miras-ı Mektub, Tahran 1398, s. 30.

²⁷ Sultan Celâlüddîn, Gazne taraflarında topladığı orduyla Tekekük ve Şigi Kutuhu önderliğindeki Moğol ordularını iki defa yenmişti. Bu konudaki tafsilat için bkz: Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 343-347.

²⁸ Cüzcânî, *Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, s. 79. Tüs'a bırakılan Moğol *şihnesi* Sirâcüddîn lakaplı bir adamın emrindeki Tüs askerî tarafından öldürülmüş ve başı Nişâbü'r'a gönderilmişti. Bkz: Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 181. Yine Herât'ta *şihne* Mengutây ve melik Abû Bekr Merceki'yi öldürmüştü. Bkz: Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 73; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfi medîneti'l-Herât*, II, s. 61; Zeki Velidi Togan, "Herat", *İA*, C. 5/1, İstanbul 1987, s. 431.

²⁹ Cüzcânî, *Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, s. 77.

³⁰ Ögedey Han'ın Cengiz Han'dan sonra tahta geçişinin ayrıntılarına dair bkz: *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 190-191; Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 184-191; Reşidüddîn/Behmen Kerîmi, s. 452-454. Ögedey'in tahta geçişini anlatan Ermeni, Latin ve Süryani kaynaklarındaki bilgiler için bkz: A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusça'dan çev. İlyas Kemalöglü, Yeditepe yay., İstanbul 2017, s. 164-165; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latince'den çev. ve not. Altay Tayfun Özcan, Selenge yay., İstanbul 2015, s. 82-83; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara 1999, s. 525-526.

³¹ Bkz: Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şirâzi, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, tas. Abdulmuhammed Âyetî, İntişarât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İran, Tahrân 1346, s.326; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II, s. 305; Judith Kolbas, *The Mongols in Iran Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309*, Routledge, London-New York 2006, s. 88.

³² Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 91; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfi medîneti'l-Herât*, II, s. 70.

³³ Çurmagun Noyan, Ögedey Han'ın temsilcisi Külbolât, Çağatay Han'ın temsilcisi Kızıl Bukâ, Altın Orda hükümdarı Batu'nun temsilcisi Nosâl ve Sorkoktani Beki'nin temsilcisi Yeke ile birlikte Horasan'a doğru harekete geçmişti. Bkz: Cüveynî/ Abdulvahhâb Kazvîni, II, s. 218-219; Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 402; Reşidüddîn/Behmen Kerîmi, s. 469-470; Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, *Târih-i Benâketî*, tas. Ca'fer Şe'âr, Tahrân 1348, s. 384.

³⁴ Bu dönemdeki Horasan idaresinin ayrıntılarına dair bkz: Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 402-431; Reşidüddîn/Behmen Kerîmi, s. 469-471,484-486; Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 91-93; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, tas. Cemşid Kiyânfer, Tahran 1380, s. 3959-3966; Ch'i T'ang, *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970, s. 373-374, 383-385; Kolbas, *The Mongols in Iran Chingiz Khan to Uljaytu*, s. 87-189; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-Khâns", *Cambridge History of Iran*, ed. John A. Boyle, vol. 5, Cambridge University Press, New York 1968, s. 336-340; George Lane, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucret", *Iranian Studies*, 32/4, 1999, s. 459-482; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, s. 97-129. Horasan'daki sivil valiler dönemi, başka bir çalışmada ele alındığı için burada ayrıntısına girmeyeceğiz. Bkz: Abdulkadir Yuvalı, "Cengiz Han ve Halefleri Devrinde Horasan'ın İdarî Statüsü (Ögedey, Güyük, Mengü)", *Fırat Üniversitesi Dergisi*, II/1, 1988, s. 227-236.

1. Horasan'da Yeni İdarî Düzen: İlhanlı Şehzâdeleri

Moğol tahtının Ögedey ailesinden Toluy ailesine geçmesiyle birlikte, tahtın yeni sahibi Möngke Han, Moğolların batıdaki fetihlerini tamamlaması adına kardeşi Hülegü'yü görevlendirmişti³⁵. Bunun üzerine o, 1 Ocak 1256 yılında Horasan'ın sınırı kabul edilen Ceyhun Nehri'ni geçtikten sonra Şabûrgân ovasında konaklamıştı. Burada Emir Argun Aka tarafından hazırlanan bir çadırda, Moğol usulüne uygun olarak görkemli bir törenle tahta çıkmıştı³⁶. İlhanlı Devleti'nin resmî kuruluşu olarak kabul edebileceğimiz bu törenden sonra Hülegü, İran coğrafyasında yönetimi ele almıştı. Ancak bölgede İlhanlı Devleti'nin kurulması, Möngke Han'ın tahta çıkmasıyla Çağatay Hanlığı ile başlayan rekabeti iyice derinleştirmiş oldu³⁷. Çünkü İlhanlı Devleti'nin İran'da kurulması, Horasan coğrafyasını tüm Moğol ulusları için ortak bir toprak parçası olmaktan çıkarmış ve bölgeyi İlhanlı toprağı haline getirmişti. Bu durum İlhanlı dönemi muasır kaynaklarından olan Kâşânî'nin *Târih-i Ülcâyî* adlı eserinde de ifade edilmiştir. Kâşânî, Horasan'ın eskiden beri İlhanlı Devleti'nin bir toprak parçası olduğunu ve şehzâdelerin bölgede görev yaptığını ifade ederek³⁸, bölgenin idaresinin İlhanlılarda olduğunu vurgulamıştır. Esasen bu durum Horasan'da Çağataylarla yaşanacak sorunların da temelini oluşturmaktadır.

Horasan'ın İlhanlı toprağı olmasından sonra diğer Moğol devletlerine karşı sınır güvenliğinin tesis edilmesi için, bizzat hükümdarı temsilen oğlu vali (*hâkim*) sıfatıyla bölgeye gönderilmişti³⁹. Dolayısıyla Horasan'ın İlhan Hülegü'den itibaren bir şehzâde sancağı olarak kullandığını söyleyebiliriz. Şehzâdeler özellikle büyük orduları komuta eden ve devlet içerisinde sözü geçen *emîrler*⁴⁰ arasından seçilmiş birer *atabeg* nezaretinde Horasan'a gönderilmişlerdi⁴¹. Ancak şehzâdelerin Horasan'a gönderilmesi Moğollarda geleneksel

bir veraset hukukunun işletildiği anlamına gelmemelidir. İlhanlıların bu uygulaması tamamen Horasan'ın stratejik konumuyla alakalıdır. Onlar, göçebe kavimlerin bölgeye saldırmaması ve devletin doğu sınırının güvende olması adına bu uygulamayı hayata geçirmişlerdi⁴².

İlhan Hülegü'nün yönetimi ele aldıktan sonra idarî anlamdaki ilk atamasını, 1256 yılında Nasirüddin Tusi'yi Horasan'ın dört büyük şehirden biri olan Nişâbûr'a bağlı Tûs'a yapmıştı⁴³. Horasan idaresine ise kendisini temsilen 1263 yılında oğlu Abaka'yı (1265-1282) vali olarak göndermişti⁴⁴. Abaka'ya, ondan önce bölgeyi bilen ve orada valilik yapmış olan Emir Argun Aka da danışman olarak eşlik etmişti. Kaynaklar açıkça Argun Aka'nın, Abaka'nın *atabegi* olduğunu belirtmese de, bu danışmanlık görevinden onun, Abaka'nın *atabegi* olduğu sonucuna ulaşılabilir⁴⁵. Hülegü bu sayede bir hükümdar adayının *atabeg* nezaretinde bölgede tecrübe kazanmasının yolunu açmıştı. Öte yandan Horasan'a hükümdarı temsilen oğlunun gönderilmesi, İlhanlı Devleti'nin Horasan coğrafyasını nasıl sahiplendiğini de göstermektedir. Bu sahiplenme Abaka'nın İlhanlı tahtına oturduktan sonra, Çağatay Han'ı Barak'ın Badgîs'i⁴⁶ kendilerine bırakmasına dair teklifinde de ortaya çıkmıştı. İlhan Abaka, bu coğrafyanın atalarının özel mülkü (*incü*)⁴⁷ olduğuna dair verdiği cevap, İlhanlı Devleti'nin Horasan'ın kendi toprağı olarak görmesi bağlamında değerlendirilmesi gereken bir tutumdur⁴⁸.

Abaka üzerinden Horasan'da kurulmaya çalışılan idarî sistemde, tüm İlhanlı memleketlerinin *Sâhib-i Dîvân*'lığını üstlenen Şemsüddin Muhammed Cüveynî'nin⁴⁹ de Horasan'daki idarî işlerin düzene girmesinde etkili olduğunu söylememiz mümkündür⁵⁰. O, Vali Abaka nezaretinde Horasan'da *Sâhib-i Dîvân*lık makamının yetkileri dâhilinde olan maliye ve vergi işleriyle ilgilenmişti⁵¹.

³⁵ Cüveynî/Mürsel Öztürk, s. 497-498; Reşidüddin/Behmen Kerimî, s. 684-685; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 554; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrand D. Anreasyan, Yeditepe yay., İstanbul, 2007, s. 55.

³⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Farsçadan çev: İsmail Aka vd., TTK yay., Ankara 2013, s. 17-18 (bundan sonra Reşidüddin/İsmail Aka).

³⁷ Charles Melville, "The Mongols in Iran", *The Legacy of Genghis Khan Courly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353*, ed. Linda Komaroff and Stefano Carboni, Yale University Press, New Haven-London 2003, s. 42.

³⁸ Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed Kâşânî, *Târih-i Ülcâyî*, neşr. Mehîr Hambelî, Tahrân, 1348, s. 18.

³⁹ Berthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, TTK yay., Ankara 2011, s. 368.

⁴⁰ Genellikle askerî bir komutan anlamında kullanılan bu sözcük, Moğol döneminde Noyan ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bkz: Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, s. 152.

⁴¹ Michael Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (602-736/1206-1335)", *New Approaches to Ilkhanid History*, ed. Timothy May vd., Brill, Leiden-Boston 2021, s. 330. Hope, bu uygulamanın Moğollar'da Cengiz Han döneminden itibaren uygulandığını ifade etmiştir. Bkz: Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", s. 326-332.

⁴² Osman Gazi Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs yay., İstanbul 2009, s. 61-62.

⁴³ Spuler, *İran Moğolları*, s. 374; Özkan Dayı, "Moğol Dönemi Düşüncülerinden Nasirüddin Tusi'nin Bazı Farsça Şiirleri", *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, ed. M. Nesim Doru- Ömer Bozkurt, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay., Mardin 2018, s. 668; Özkan Dayı, "Hâce Nasirüddin Tusi'nin Meraga Rasathanesi'ndeki Yardımcıları ve Öğrencileri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 14/84, 2021, s. 510.

⁴⁴ Reşidüddin/Behmen Kerimî, s. 734; Reşidüddin/İsmail Aka, s. 71; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4067; Gıyâseddin b. Humâmeddin el-Hüseynî Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, III, haz. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbfürûş-i Hayyâm, Tahrân 1333, s. 104; Spuler, *İran Moğolları*, s. 374.

⁴⁵ May, Abaka'nın bir atabeg eşlinde Horasan'a gönderildiğini ifade etse de bunun kim olduğunu açıkça yazmamıştır. Bkz: Timothy May, "The Ilkhanate and Afghanistan", *New Approaches to Ilkhanid History*, ed. Timothy May vd., Brill, Leiden-Boston 2021, s. 291. Bu konuda Hope'da atabeglerle ilgili çalışmasında Abaka'nın, Argun Aka danışmanlığında Horasan'a gönderildiği

ifade etse de açıkça Abaka'nın atabegi olduğu belirtilmemiştir. Bkz: Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", s. 333.

Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", s. 333.
⁴⁶ Horasan'ın doğusunda yer alan Herât'a bağlı bir bölgenin adı olan Badgîs için bkz; Kazvîni, *Nuzhetu'l-kulûb*, s. 153; Hâfiz-ı Ebrû, *Coğrafyâ-yi Hâfiz-ı Ebrû Kismet-i Rub'î Horâsân Herât*, tas. Gulâm Rızâ Mâyil-i Herevî, İntişârât-i Bonyâd-i Ferhengi İrân, Tahrân 1349, s. 32-33; W. Barthold-F. R. Allchin, "Bâdghîs" *EP*, C. I, Leiden 1986, s. 857.

⁴⁷ İlhanlı hanedanının özel mülkünü ifade eden bu terim için bkz: Şemîş Şerîk Emîn, *İstîlâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Mogûl*, İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i İrân, Tahrân 1357, s. 51-55; Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 173; Abbas Kadyânî, *Ferheng-i Câm'i-i Târih-i İrân*, İntişârât-i Arven, Dânişgâh-i Şîrâz 1387, s. 164-165; Osman Gazi Özgüdenli, "İncü", *DIA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 281.

⁴⁸ Barak, Tüştin bir elçi göndererek Badgîs otağının dedelerinin ve babalarının toprağı olduğunu söyleyerek, burayı boşaltması gerektiğini bildirmişti. Tüştin durumu İlhan Abaka'ya bildirince o, Badgîs'in babasından miras kaldığını ve incü müdür diyerek cevap vermişti. Ayrıca bölgeyi kılıçla elde tuttuklarını Barak'ın saldırısı halinde gereken cevabı alacağını iletmıştir. Reşidüddin/Behmen Kerimî, s. 750-751; Reşidüddin/İsmail Aka, s. 88.

⁴⁹ Şemsüddin Muhammed Cüveynî'nin İlhanlı Devleti'ndeki faaliyetleri için şu çalışmaya bakılabilir: Özkan Dayı, "Vezir Şemseddin Cüveynî'nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri (1263-1284)", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2018, s. 95-111. Yine Moğol dönemi şairlerinin gözünden Şemsüddin Muhammed Cüveynî'nin ele aldığı çalışma için bkz: Özkan Dayı, "Moğol Dönemi Şairlerinin Gözünden Bir İlhanlı Veziri: Şemseddin Muhammed Cüveynî", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 2020, s. 43-72.

⁵⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Şu'ab-i Pençgâne (Neseb-nâme-i Mülûk)*, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Yazma Nu. 2937, vr. 143; *Muizzu'l-Ensâb*, Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Persian 67, vr. 68.

⁵¹ Şemsüddin Muhammed Cüveynî'nin ilk olarak Ögedey Han döneminde 1232 yılında Horasan bölgesinin Sâhib-i Dîvân'ı olduğu bilinmektedir. Bkz: Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, s. 143. Sâhib-i Dîvân'ın görev ve yetkilerine dair bkz: Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, s. 304-309. Yine İlhanlı Devleti dönemindeki görev alan Sâhib-i Dîvânların ayrıntılı bir incelemesi için bkz: Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, s. 136-192.

Abaka'nın babası İlhan Hüleğü'nün son döneminde üstlendiği Horasan Valiliğinde bir şehzade olarak neler yaptığını dair kaynaklar ayrıntı vermezler. Bunun muhtemel sebebi: şehzâdelik döneminin kısa sürmesi ve babasının ölümünden sonra onun İlhanlı tahtına geçmesinden kaynaklanmaktadır. İlhan Abaka'nın kısa süren Horasan Valiliğinden sonra, onun döneminde başlayan ve 1295 yılında kadar devam eden Horasan'daki yeni idarî düzen hayata geçirilmiştir.

2. İkili İdarî Yapı: İlhanlı Şehzâdeleri ve Na'ibler

İlhan Abaka döneminden itibaren Horasan'a valilerle birlikte onların vekili olarak *na'ib*⁵² sivil ve vergi işleriyle meşgul olması için Horasan'a gönderilmeye başlanmıştır⁵³. İlhanlı bürokrasisindeki *na'ib*, *vezir* anlamında da kullanılmıştır⁵⁴. Bu bağlamda İlhan Abaka'nın yaptığı idarî görevlendirmelerde kardeşi Tübşin'i Horasan'a vali, Hâce İzzüddin Tahir'i de *vezir* olarak göndermiştir⁵⁵. Onun bölgeye *vezir* göndermesi de Horasan ve Elcezire'ye özel bir uygulama olmuştur⁵⁶. Ancak Aigle, bu yeni idarî düzenin İlhanlı Devleti'nde bir kırılmaya işaret ettiğine dikkat çeker. Moğol vali ve İranlı *vezir*'in birlikte Horasan'a gönderilmesinin ikili bir idarî yapının ortaya çıkmasına yol açtığına dikkat çekmiştir⁵⁷. İlhan Abaka'nın bu uygulaması İlhanlı Devleti'nin Horasan'da teşkilatlanmasını göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan İlhan Abaka, Ögedey Han döneminden itibaren Moğol Devleti topraklarına dâhil edilen Herât'ın idaresine de tıpkı babası döneminde olduğu gibi Melik Şemsüddin Muhammed Kert'i getirmiştir⁵⁸.

İlhan Abaka'nın kardeşi Tübşin uhdesinde oluşturduğu Horasan'daki bu yeni yönetim, bölgede mesaisini, Çağatay Hanlığının Barak öncülüğünde Horasan'a yaptığı akınları bertaraf etmekle harcamıştır⁵⁹. Çünkü Barak'ın Horasan'a girişi ve yönünü Herât'a çevirerek, Horasan yaylağı⁶⁰ olan Badğis'i Şehzâde Yesâvur'a otlak olarak vermesi, İlhanlı idaresini bölgede zora sokmuştur⁶¹. Bölgedeki idarî gücünü kaybetmek istemeyen İlhanlı Devleti, bizzat İlhan

Abaka'nın katıldığı 22 Haziran 1270 tarihinde Herât yakınlarında gerçekleşen savaşta Çağataylı Barak'ı yenilgiye uğratarak, bölgedeki yetki karmaşasına son vermiştir⁶². Çünkü bu yetki karmaşası o dönemde İlhanlı Devleti'ne tabi olan Herât yöneticisi Melik Şemsüddin Muhammed Kert'in bile tabiiyet durumunu sorgulatmış⁶³ ve İlhan Abaka bu duruma kayıtsız kalmayarak onu cezalandırmıştı⁶⁴. Dolayısıyla İlhan Abaka'nın bu tutumu İlhanlıların Horasan'daki iradesini ortaya koyması açısından önemli bir hamledir. Yine bu yıl içinde Horasan *vezirliğinde* de bir değişim yaşanmıştı. İlhan Abaka Hâce İzzüddin Tahir'in yerine oğlu Hâce Vecihüddin Zengi'yi *vezir* olarak Horasan'a göndermişti⁶⁵. Bu değişime dair sadece Devletşâh, Argun Aka'nın Hâce İzzüddin Tahir hakkında söylediklerinden ötürü azledildiğini ve yerine oğlunun gönderildiğini ifade etmiştir⁶⁶. Devletşâh'ın verdiği ayrıntıdan yola çıkarak, Argun Aka'nın İlhanlı idaresinde hükümdarı etkileyebilecek bir konumda olduğunu göstermektedir.

İlhan Abaka kardeşi Tübşin'in yerine Horasan Valiliğini bir süre sonra Yesüder'e devretmişti. Ancak Reşidüddin bu değişimin gerekçesine dair herhangi bir ayrıntı vermemiştir⁶⁷. Dolayısıyla bunun Tübşin'in ölümüyle mi ya da bölgedeki başarısızlığıyla ilgili bir değişim mi olduğunu şimdilik bilmiyoruz. Bu konuda Spuler'de, Yesüder'in 1272 yılında Horasan'ın valisi olduğunu kaydetmiş; fakat oda bunun hangi gerekçeyle olduğuna dair bilgi vermemiştir⁶⁸. Yesüder'in bölgedeki faaliyetlerine dair suskun olan kaynaklar, İlhan Abaka'nın ölümünden sonra Horasan'daki idareyi oğlu Argun (1284-1291) üzerinden anlatmışlardır. Ancak bu nokta da yine bazı hususlar tam olarak açık değildir. Örneğin; İlhan Abaka'nın oğlu Argun'u Horasan'a ne zaman gönderdiği meselesi bunlardan birisidir. Uyar, Marco Polo'dan hareketle Argun'un babası zamanında yaşının küçük olmasından dolayı Sartak Noyan'ın himayesinde Horasan'a gönderildiği ifade etse de bu konuda herhangi bir tarih vermemiştir⁶⁹. Bu bilgiden Sartak Noyan'ın Argun'un *atabegi* olduğu fikrini çıkarılsak de Reşidüddin, *Şu'ab-i Pençgâne* adlı eserinde Sargütlü Cücgân'ı Argun'un *atabegi* olarak vermiştir⁷⁰. Yine Spuler'de,

⁵² Birisini temsil etmek, birinin yerine vekâlet etmek anlamlarına gelen *na'ib* sözcüğü, Farsça, Türkçe ve daha sonraları Arapçada vali yardımcısı anlamda kullanılmıştır. Bkz: H. A. R. Gibb-C. Collin Davies, "Nâip", *IA*, C. 9, İstanbul 1964, s. 50; Casim Avcı, "Nâib", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 311-312.

⁵³ Spuler, *İran Moğolları*, s. 371.

⁵⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 307.

⁵⁵ Reşidüddin Fazlullâh, *Şu'ab-i Pençgâne*, vr. 143; Reşidüddin/İsmail Aka, s. 79; Şirâzi, *Târih-i Vassâf*, s. 32; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 427; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4074; Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasihî*, II, s. 333.

⁵⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s. 371.

⁵⁷ Aigle, "Iran Under Mongol Domination" s. 72.

⁵⁸ Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4075. Şemsüddin Muhammed Kert'in, İlhan Hüleğü'nün huzuruna gelerek ona bağlılığını bildirmesiyle Herât İlhanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Hüleğü de bu bağlılığın karşılığında ona, Herât ve çevresinin *melikliği*ni vermiştir. Bkz: Cüveynî/ Abdolvahhâb Kazvinî, III, s. 98-99; Reşidüddin/Behmen Kerimî, s. 688.

⁵⁹ Çağataylıların Horasan'a saldırması ve sonrasında Abaka'nın onları Herât'ta yenmesinin ayrıntılarına dair bkz: Reşidüddin/İsmail Aka, s. 83-102; George Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran A Persian Renaissance*, Routledge Curzon, London-New York 2003, s. 78-95; Michal Biran, "The Battle of Herât (1240): A Case of Inner-Mongol Warfare" *Warfare in Inner Asian History (500-1800)*, ed. Nicola Di Cosmo, Leiden 2002, s. 175-219.

⁶⁰ İlhanlı Devleti'nin kullandığı yaylak ve kışlaklara dair bkz: Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, ed. Emine Uyumaz vd., İstanbul 2013, s. 244-257.

⁶¹ Reşidüddin/İsmail Aka, s. 92-93; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4099-4100.

⁶² Reşidüddin/İsmail Aka, s. 97-102; Hayton, *Doğu Ülkeleri*, 127-128; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 69; Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, s. 52-53.

⁶³ Reşidüddin/İsmail Aka, s. 93; Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasihî*, II, s. 338; Biran, "The Battle of Herât", s. 190.

⁶⁴ İsfizârî, *Ravzatu'l-cennât fi evsâfi medîneti'l-Herât*, I, s. 424-425.

⁶⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 374. Reşidüddin bu atamadan bahsetse de herhangi bir tarih zikretmemiştir. Bkz: Reşidüddin/İsmail Aka, s. 79. Yine Reşidüddin, *Şu'ab-i Pençgâne adlı eserinde* Hâce İzzüddin Tahir'den sonra oğlu Hâce Vecihüddin Zengi'nin Horasan'a gönderildiğini kaydetmiştir. Ancak burada da herhangi bir tarih yoktur. Bkz: Reşidüddin Fazlullâh, *Şu'ab-i Pençgâne*, vr. 143.

⁶⁶ Emîr Devletşâh Semerkandî, *Tezkiretu's-şu'arâ*, tas. Muhammed Ramazânî, İntişârât-i Pedide-i Hâver, 1338, s. 158.

⁶⁷ Reşidüddin/İsmail Aka, s. 110.

⁶⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 374.

⁶⁹ Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, s. 11.

⁷⁰ Reşidüddin Fazlullâh, *Şu'ab-i Pençgâne*, vr. 143, 146; *Muizzu'l-Ensâb*, vr. 72; Hope, Argun'un Sargüt kabilesinden Cumagan ve Bargüt kabilesinden Cücgân adlı iki atabeginin olduğunu Reşidüddin Fazlullâh'ın *Şu'ab-i Pençgâne* eserinin 157. varakına atıf yaparak ifade etmiş ve bu bilginin başka hiçbir kaynaktan olmadığını öne sürmüştür. Bkz: Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", s. 335. Ancak Hope'un verdiği sayfa numarasında bu bilgi tarafımızca tespit edilememiştir. Biz bu bilgiyi eserin 143 ve 146. varaklarında sadece Bargüt kabilesine mensup olan Cücgân'ı tespit edebildik. Dolayısıyla Hope'un sayfa numarasını yanlış verdiği düşünsek bile iki kabileye mensup isimlerin sadece birinin farklı iki yerde tespit edilip diğerinin edilememesi meselenin izahını bir hayli güçleştirmektedir. Öte yandan Hope'un *Şu'ab-i Pençgâne* dışında Argun'un atabegi ile ilgili başka hiçbir kaynaktan bilgi olmadığı iddiası da hatalı gözükmemektedir. Zira Reşidüddin'in Behmen Kerimî nüshasında Bargüt kabilesinden Cücgân'ın Argun'un atabegi olduğuna dair bilgi mevcuttur. Ayrıca Reşidüddin, Bargüt Korî, Tölâs ve Tumât kavimlerinin birbirlerine yakınlığından dolayı hepsinin Bargüt olarak adlandırıldığını ve bunların Selenge civarında yaşadığını kaydetmiştir. Bkz: Reşidüddin/Behmen Kerimî,

Horasan Valilerinin listesinde Argun'un Horasan'a gönderiliş tarihini belirtmemiştir⁷¹. Dolayısıyla Argun'un ilk defa Horasan'a babasıyla birlikte mi, yoksa daha önce mi geldiğini kaynağın verdiği bilgiden tespit etmek bir hayli güçtür.

Argun'un Horasan Valiliği, amcası Ahmed Tegüder (1282-1284) ile olan taht kavgası çerçevesinde şekillenmişti. Argun, Hâce Vecihüddin Zengi'yi 1282 yılında tekrardan Horasan vezirliğine getirirse de⁷², bu sırada Horasan'daki yönetim *Sâhib-i Dîvân* Şemsüddin Muhammed Cüveynî ile ters düşmüştü. Ancak buna rağmen Cüveynî, Ahmed Tegüder'in desteği ile görevini sürdürmüştü. Öyle ki bu dönemde o, Horasan ve çevresinin tek yetkilisi olarak faaliyetlerini yürütmüştü⁷³. Argun, kendine yakın emirlerle uzun mücadeleden sonra, hakkı olduğunu düşündüğü İlhanlı tahtını geri almayı başarmıştı⁷⁴. Argun'un tahta çıkışından sonraki süreçte İlhanlı emirlerinin Horasan'da hem idarî yönetime destek hem de maiyetindeki orduyla sınır güvenliğinin tesisinde sıkça rol almışlardır.

3. Sivil ve Askerî İdarenin Birlikteliği: İlhanlı Şehzâdeleri ve Emirler

İlhan Argun tahta geçtikten sonra Horasan'daki idarî yönetimi oğlu Gazan (1295-1304) öncülüğünde oluşturulmuştu. Bu dönemde özellikle emirlerin faaliyetleri Horasan idaresini zora sokmuştu. İlhan Argun, oğlu Gazan'ın Horasan'daki işlerinde ona yardımcı olması için Şehzâde Kingsü ve Emîr Nevruz'u Horasan emirliğinde görevlendirmişti⁷⁵. Hope, Emîr Nevruz'un bazı kaynaklar tarafından Gazan'ın atabegi olarak Horasan'a gönderildiğini ifade etmiştir⁷⁶. Horasan idaresini ele alan Gazan, ilk yıllarında özellikle Horasan'a yönelik Çağatay saldırılarını bertaraf etmekle meşgul olmuştu⁷⁷. Horasan'a yönelik bu dış tehditlerin yanı sıra iç siyasette de Emîr Nevruz'un kendine yakın emirlerle İlhanlı Devleti'ne karşı başlattığı isyan hareketi siyasî havayı iyice germişti. Onun, isyan girişiminden sonra İlhan Argun, Horasan emirlerinin dağılmasına adına Emîr Teknâ'yı Horasan'a göndererek bölgedeki emirleri onun yönetimine vermişti. Nevruz'un isyanı 20 Nisan 1289'da Gazan'a karşı bir saldırıya dönüşse de o, istediği sonucu elde edememişti⁷⁸. Bu saldırı üzerine İlhan Argun, Horasan idaresine destek için 15 Ekim 1289 tarihinde Emîr Togan'ı bir orduyla Horasan'a göndermişti⁷⁹. Bu sırada Nevruz, Mayıs 1290'da Kaydu ve Barak'ın oğlu Du'a'nın

ordularının desteğini alarak, Horasan'daki isyanını sürdürmüştü. Bunun üzerine İlhan Argun'da Kaydu ve Du'a'nın Nevruz'a desteğine karşın hemen Emîr Togaçar'ı Hâce Necibüddeyle birlikte Horasan'a göndermişti. Hâce Necibüdde'yi de Horasan'da vergi işleriyle ilgilenmişti⁸⁰. Öte yandan Şehzâde Baydu ve Nurin Aka gibi emirlerin yanlarında ordularla Şehzâde Gazan'a yardım için Horasan'a geldiğinin duyulmasıyla, Nevruz Horasan'ı terk etmişti⁸¹. Gazan dönemindeki Horasan'a yönelik dış müdahale, bölgeye gönderilen emirler aracılığıyla bertaraf edilmeye çalışılmıştı. Horasan'daki valiyi askerî anlamda güçlendirmek adına yapılan bu görevlendirmeler bundan sonra da devam etmişti.

Gazan'ın Horasan'da Nevruz ve işbirlikçisi Çağatay Hanlığına karşı vermiş olduğu mücadele devam ederken, babası İlhan Argun'un 10 Mart 1291'de ölümünden sonra⁸² Geyhatu (1291-1295) kendisine destek veren emirler sayesinde Baydu'yu bertaraf ederek 23 Temmuz 1291 tarihinde İlhanlı tahtının yeni sahibi olmuştu⁸³. Merkezdeki bu değişim hiç şüphesiz Horasan'a da yansımıştı. Gazan bölgedeki valilik görevine devam ederken İlhan Geyhatu da Şiktür Noyan'ı İran memleketlerinin na'ibi olarak tam yetkili yapmıştı. Şehzâde Anbarç'ı de bir tümen askerle Horasan'a göndermişti⁸⁴. Gazan da bu sırada Horasan'daki işler için Hürkûdâk ve Kutluk Timûr gibi bazı emirlere görev vermişti⁸⁵.

Gazan'ın, İlhan Geyhatu dönemindeki Horasan şehzâdeliği babası dönemdeki gibi bir hayli hareketli olmuştu. Özellikle bu dönemdeki en önemli sorun ordunun gıda temininde yaşadığı sıkıntı, beraberinde Horasan şehirlerinde asayişsizliğe sebep olmuştu. Horasan'ın bu durumunu fırsata çevirmek isteyen diğer vilayetlerdeki yerel güçler Horasan'dan pay almaya çalışmışlardı. Kûhistanlı Melik Nasirüddin'in oğlu Şah Ali bunlardan birisidir. Şah Ali, İlhanlı Devleti'nin otoritesinin tam anlamıyla tesis edilemediği bu dönemde Herât'a bağlı Hâf'ı ele geçirmek istese de Gazan'ın gönderdiği emirler buna mani olmuştu⁸⁶. Dolayısıyla Horasan idaresi bu zor dönemde, yerel güçlerin bölgedeki faaliyetlerine müsaade etmemişti.

Gazan'ın Horasan'da Çağataylı şehzâdelere karşı vermiş olduğu mücadele sırasında, Emîr Nevruz'un yaptıklarından dolayı pişmanlığını dile getirdikten sonra, Çağataylı Yesâvur'a saldırması Şehzâde Gazan'ın bölgede elini güçlendirmişti⁸⁷. Gazan, Horasan'da

s. 80-81. Yine bkz: Reşidüddin Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih-i Reşidüddin Fazlullâh Hemedânî*, I, tas. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, Tahran 1373, s. 103-104

⁷¹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 374.

⁷² Spuler, *İran Moğolları*, s. 374. Hâce Vecihüddin'in Horasan vezirliği ile ilgili, onun göreve ne zaman getirildiği Spuler dışındaki kaynaklar belirtmese de, Vassâf ve Mîrhând onun Horasan vezirliğiyle ilgili bilgi vermişlerdir. Bkz: Şirâzi, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 72-73; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4145-4146.

⁷³ Dayı, "Vezir Şemseddin Cüveynî'nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri", s. 102.

⁷⁴ Şehzâde Argun ve İlhan Ahmed Tegüder arasındaki mücadelelerin ayrıntıları için bkz: Reşidüddin/İsmail Aka, s. 133-148; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara TTK yay., Ankara 2018, s. 481-482.

⁷⁵ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 808, 850; Reşidüddin/İsmail Aka, s. 152, 197; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 442; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, tas. Mîr Hâşim Muhammed, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1343, s. 265-266. Abû'l-Farac, İlhan Argun'un saltanatını sağlamlaştırdıktan sonra Babil, Asur, Rûm, Mâzenderân ve Horasan diyarına birer prens tayin ettiğini söyler, ancak bunların isimlerini vermez. Bkz: Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 616. El-Ömerî, Argun'un oğulları Gazan ve Ölcüytü'yü vali olarak Horasan'a gönderdiğini ifade eder. Bkz: Şihabeddin B. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2014, s. 407. Marco Polo, Argun'un hükümdar olmasından sonra Horasan bölgesine 30.000 atlı ile Gazan'ı gönderdiğini söyler. Bkz: Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, ter. Işık Ergüden-Z. Zühre İlgelen, Ötüken yay., İstanbul 2019, s. 423.

⁷⁶ Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", s. 336.

⁷⁷ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 813; Reşidüddin/İsmail Aka, s. 158; Michal Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, London 1997, s. 57.

⁷⁸ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 850-852; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 141.

⁷⁹ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 819; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 445; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, s. 78.

⁸⁰ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 822; Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent*, s. 57. Nevruz'dan sonra Togaçar, Gazan'ın atabegi olmuştur. Bkz: Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", s. 337.

⁸¹ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 854; Reşidüddin/İsmail Aka, s. 202.

⁸² İlhan Argun'un ölümüyle ilgili bkz: Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 825; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 446; Kerîmeddin Mahmûd b. Muhammed Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000, s. 135; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 486; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 637.

⁸³ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 830; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 135; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 638.

⁸⁴ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 832; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4186.

⁸⁵ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 862-863; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 142.

⁸⁶ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 865; Reşidüddin/İsmail Aka, s. 215.

⁸⁷ Reşidüddin/Behmen Kerîmî, s. 877-878. Emîr Nevruz'un Şehzâde Gazan'a itaat etmesinin ayrıntılarına dair bkz: Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 77-82.

Nevrûz meselesini çözüme kavuşturduktan sonra, merkezde İlhan Geyhatu ve Baydu arasındaki mücadeleye müdahil olarak, Baydu'ya karşı verdiği mücadeleyi Emîr Nevrûz'un büyük desteğiyle kazanmış ve 3 Kasım 1295 tarihinde İlhanlı tahtına oturmuştu⁸⁸. Toy merasiminde sonra selefleri gibi birtakım yeni idarî atamalar gerçekleştirmişti. Bu idarî atamalarda aslan payını Emîr Nevrûz almıştı. Emîr Nevrûz, bütün İlhanlı eyaletlerin sorumluluğuna getirilerek, Gazan'ın tahta çıkışındaki desteğinin karşılığını almıştı. Horasan'a ise Emîr Nûrîn Akâ'yı tayin etmişti⁸⁹. Gazan Han, Horasan'da kurmayı düşündüğü idarî yönetimde bölgedeki Çağatay tehlikesini göz önüne alarak, Yeşmut'un oğlu Şehzâde Sûkâ'yı da Horasan'da Nûrîn Akâ yardımcı olması için görevlendirmişti. Ayrıca Ulkûnût kabilesinden Emîr Aslan-ogul, Emîr Hürkûdâk ve Ebeş Hatun'un oğlu Şehzâde Tâycû'nun yanı sıra, *na'ib* olarak Nevrûz'un kardeşi Hâcî Nârîn ile adamı Sâtûlmîş'a bunların yanında görev vermişti. Gazan Han'ın Horasan için görevlendiği bu heyet 2 Ocak 1296 tarihinde Horasan'a yönelmişti⁹⁰. Ancak heyet henüz Horasan'a ulaşmamıştı ki, Şehzâde Sûkâ ve Bârlûa anlaşarak Nevrûz'u öldürmek istemişti. Bunun üzerine Nevrûz, Hürkûdâk'ın öncülüğündeki birliği sayesinde Rey civarında Sûkâ'yı öldürerek, bu isyana son vermişti⁹¹. Sûkâ'nın ortadan kaldırılmasıyla Nevrûz, Horasan işlerini Emîr Nûrîn Akâ ile birlikte sürdürmüştü. Nevrûz bir süre sonra Horasan işlerini Şehzâde Tâycû ve Emîr Nûrîn Akâ'ya bırakarak Horasan'dan ayrılmıştı. Emîr Nevrûz'un Gazan Han'dan izinsiz Horasan'dan ayrılması beraberinde Horasan ordusunda kargaşayı getirmişti. Nevrûz, Horasan'ı izinsiz terk etmesini hoş karşılamayan Gazan Han'ın, elçi aracılığıyla onu geri göndermeyi başaramamıştı. Nevrûz durumunu arz etmek için 24 Haziran 1296 tarihinde Gazan Han ile yaptığı görüşmeden sonra Temmuz 1296 tarihinde *na'ib* Nizâmüddîn Yahya ile birlikte Horasan'a hareket etmişti⁹².

Emîr Nevrûz'un Horasan'a gönderilmesi mevcut kargaşayı bertaraf etmemişti. Emîr Nûrîn Akâ'nın Nevrûz'un Horasan'a gönderilmesinden yaklaşık bir hafta sonra Gazan'ın huzuruna gelmesi⁹³, ardından 27 Ekim 1296'da Gazan'ın oğlu olmadığı için kardeşi Ölceytü'yü (1304-1317) kendi *na'ibi* olarak tam yetkiyle Horasan'a göndermesi⁹⁴, Horasan'da Emîr Nevrûz'un istenilen idarî düzeni sağlayamadığına işaret etmektedir. Ölceytü, Horasan'a geldiğinde ilk iş olarak Melik Fahrüddîn Kert'in yardımıyla Nevrûz'u

ortadan kaldırmıştı⁹⁵. Gazan Han, Nevrûz'un yakalanmasındaki hizmetinden dolayı Melik Fahrüddîn'e Herât bölgesinin valiliğini vermişti⁹⁶. Nevrûz meselesinden sonra Ölceytü, Horasan'da Çağatay Hanlığına karşı başarılı bir idare göstermişti⁹⁷. İlhanlı Devleti'nin doğu sınırını başarılı bir şekilde koruyan Ölceytü'nün, 17 Mayıs 1304 tarihinde abisi Gazan'ın ölümüyle⁹⁸ 19 Temmuz 1304 tarihinde Ucan'da tahta çıkarak İlhanlı Devleti'nin yeni hükümdarı olmuştu⁹⁹. Bu sırada Horasan'ı korumak için kendi yerine Aldu Noyan'ın oğlu Bektut ve Emîr Yâsâvul'u bırakmıştı¹⁰⁰.

Merkezde taht değişikliği yaşandığı sırada Çağatay Hanlığının kendi içindeki çekişmesi, Horasan'ı bir süre kargaşadan uzak tutmuştu¹⁰¹. Ancak bu sırada Herât yöneticisi Fahrüddîn Kert'in, Ölceytü Han'ın tahta çıkışını tebrik için huzura gelmemesi, merkezî otoriteye karşı bir isyan olarak görülmüş ve bunun üzerine Ölceytü Han, Emîr Dânişmend Bahâdır'ı, Fahrüddîn Kert'i cezalandırması için Herât'a göndermişti¹⁰². Fakat Emîr Dânişmend Bahâdır uzun uğraşlarına rağmen Fahrüddîn Kert'i yakalayamadığı gibi; onun adamlarından Muhammed Sâm tarafından öldürülmüştü¹⁰³. Dânişmend Bahâdır'ın ölüm haberini alan Ölceytü Han, Herât'ta yaşananları¹⁰⁴ kontrol altına alması için Emîr Yâsâvul'u Horasan *emîrliğine* atamıştı. Dânişmend Bahâdır'ın Anadolu'daki oğlu Bucây'ı da babası ve kardeşlerinin intikamını alması için Horasan'a göndermişti¹⁰⁵. Emîr Yâsâvul, Ölceytü'nün emriyle Ceyhun kenarında bir karargâh kurmuş; ardından Muhammed Sâm meselesiyle ilgilenmeye başlamıştı. Emîr Yâsâvul ve Bucây'ın işbirliğiyle Muhammed Sâm'ı Bucây'a öldürmüş, böylece Horasan'da Fahrüddîn Kert ile başlayıp daha sonra onun kontrolünden çıkan kargaşa dönemi yerini sükûnete bırakmıştı¹⁰⁶.

Ölceytü Han, Herât'taki idarî düzeni sağlasa da bir süre sonra Çağataylıların Horasan'a tekrar Horasan saldırıları başlamıştı. Bunda özellikle Çağatay Hanlığının iç çekişmeleri bertaraf ederek, bu süreçten güçlenerek çıkmaları etkili olmuştu¹⁰⁷. Çağataylılar, Horasan'da İlhanlı birliklerini büyük bir hezimetle bölgeden uzaklaştıran onları uzun zamandan beri arzu ettikleri Horasan yönetimini ele geçirmişlerdi¹⁰⁸. İlhanlı *emîr*lerinin Çağataylılara karşı Horasan'daki mağlubiyeti üzerine Ölceytü Han, kendinden önceki

⁸⁸ Gazan'ın tahta çıkışına dair bkz: Karl Jahn, *Geshichte Gâzân Hân's aus dem Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî des Raşîd al-Dîn Fadlallâh b. 'Imâd al-Daula Abûl-Hair*, London 1940, s. 88; Reşîdüddîn/İsmail Aka, s. 253; Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 199; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 456; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 488; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 145; Spuler, *İran Moğolları*, s. 103.

⁸⁹ Raşîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 86-87; Reşîdüddîn/İsmail Aka, s. 252-253; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 111-112.

⁹⁰ Raşîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 97; Reşîdüddîn/İsmail Aka, s. 254; Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 199; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 488; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 114.

⁹¹ Bu konudaki tafsilat için bkz: Raşîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 98-99; Reşîdüddîn/İsmail Aka, s. 255-256; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4215-4216; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 113-116.

⁹² Raşîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 103-104; Reşîdüddîn/İsmail Aka, s. 259-260.

⁹³ Raşîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 105; Reşîdüddîn/İsmail Aka, s. 261.

⁹⁴ Raşîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 106; Reşîdüddîn/Behmen Kerîmî, s. 925-926; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, (neşr. Hânâbâ Beyânî), Şirketi Tezâmunî İlmî, Tahran 1317, s. 2.

⁹⁵ Raşîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 116; Reşîdüddîn/Behmen Kerîmî, s. 931; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 459; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fi evsâfi medîneti'l-Herât*, I, s. 434;

⁹⁶ İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fi evsâfi medîneti'l-Herât*, I, s. 435; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4225-5226.

⁹⁷ Reşîdüddîn/Behmen Kerîmî, s. 952; Reşîdüddîn/İsmail Aka, s. 292-293.

⁹⁸ Gazan Han'ın ölümüyle ilgili bkz: Raşîd al-Dîn, *Ta'rih-i Mubârak-i Gâzânî*, s. 159; Reşîdüddîn/Behmen Kerîmî, s. 963; Reşîdüddîn/İsmail Aka, s. 304;

Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 272; Kâşânî, *Târih-i Ülcâyâtü*, s. 14-15, 31; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 366.

⁹⁹ Ölceytü'nün tahta çıkış sürecine dair bkz: Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 276; Kâşânî, *Târih-i Ülcâyâtü*, s. 23; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 7; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 242; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 491; Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasîhî*, III, s. 12.

¹⁰⁰ Kâşânî, *Târih-i Ülcâyâtü*, s. 22. Kâşânî eserinde Yâsâvul'dan sultân olarak bahseder. Bkz. Kâşânî, *Târih-i Ülcâyâtü*, s. 31, 41.

¹⁰¹ Bu konuda bkz: Kâşânî, *Târih-i Ülcâyâtü*, s. 31, 41.

¹⁰² Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 18-20; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fi evsâfi medîneti'l-Herât*, I, s. 442; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4282-4283.

¹⁰³ Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 491-492; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 34.

¹⁰⁴ Ölceytü Han döneminde Herât'da yaşananların ayrıntılı bir incelemesi için bkz: Ömer Subaşî, "Ölcâyâtü Sultan Döneminde Herât Muhasarası ve Siyasî Vakalar (706/1306-1307)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 2016, s. 289-311.

¹⁰⁵ Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 503; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 36-37; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fi evsâfi medîneti'l-Herât*, C. I, s. 451.

¹⁰⁶ Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 540; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 38-39; Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasîhî*, III, s. 15-16; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4306-4307.

¹⁰⁷ Kâşânî, *Târih-i Ülcâyâtü*, s. 53-54.

¹⁰⁸ Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 634; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 59-60; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fi evsâfi medîneti'l-Herât*, I, s. 467; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4314-4315.

İlhanlı hükümdarları gibi oğlu Ebû Sa'îd'i Horasan valisi olarak¹⁰⁹, *atabegleri* Emîr Sevinç ve Algu ile birlikte bölgeye göndermişti¹¹⁰. Ebû Sa'îd bu sırada Çağatay Şehzâdelerinin birbirine düşmesini fırsatı çevirerek, İlhanlı Devleti'ne sığınan Şehzâde Yesâvur ile birlikte diğer Çağatay Şehzâdelerini mağlup etmişti¹¹¹. Ancak İlhan Ölceytü Han'ın ölümü¹¹² ve Ebû Sa'îd'in İlhanlı tahtına çıkışı¹¹³, Horasan'ı tekrar karıştırmıştı. Çağatay Şehzâdesi Yesâvur, Horasan'ı ele geçirmek için Bektutla harekete geçmişti¹¹⁴. Bunun üzerine Ebû Sa'îd Han, Horasan Valiliğini Emîr İsen Kutluğ'a vermişti¹¹⁵. Ona Şehzâde Yesâvur'a karşı mücadelesinde destek vermesi için Emîr Hüseyin'i de Horasan'a göndermişti. Ancak Emîr İsen Kutluğ ve Emîr Hüseyin'de bölgede istenilen başarıyı elde edemeyince, bir süre sonra Ebû Sa'îd Han, Emîr Çoban'ı Horasan'a göndermişti¹¹⁶. Emîr Çoban'ın Horasan'a gelişiyle Ebû Sa'îd, Emîr İsen Kutluğ'u Horasan emîrliğine tayin etmişti¹¹⁷. Horasan'da emîrlerin uzun mücadelesine rağmen öldürülemeyen Şehzâde Yesâvur, 1320'de diğer Çağataylı Şehzâdeler tarafından öldürülmüştü¹¹⁸. Böylece Ebû Sa'îd, Horasan'da Şehzâde Yesâvur meselesini çözüme kavuşturmuştu. Fakat bir süre sonra Emîr Çoban'ın Horasan coğrafyasında kendisini gerçek bir sultân olarak görerek Horasan idaresini ele almıştı¹¹⁹. Ebû Sa'îd, Emîr Çobanla Horasan'a gönderdiği Emîr Ekrenc, Emîr Mahmûd, Emîr İsen Kutluğ ve Emîr Nevrûz'a mektup yazarak, onlardan Emîr Çoban'ı öldürmelerini istese de, bahsi geçen emîrler buna cesaret edememişti¹²⁰. Ebû Sa'îd'in sözde güvendiği emîrlerin bile Emîr Çoban'ın karşısında duracak cesareti gösterememesi, Emîr Çoban'ın Horasan'da güçlü bir konumda olduğunun delilidir. İlhanlı Devleti'nin Ebû Sa'îd'in saltanatının son yıllarına doğru eyaletlerde merkezî otoritesini tam olarak tesis edemediğine işaretler.

Emîr Çoban'ın Horasan idaresini ele alması ve merkezî yönetimi dikkate almaması üzerine, Ebû Sa'îd ordusuyla Emîr Çoban'ın üzerine yürümüştü. Ancak Emîr Çoban savaşta başarılı olmayacağını anlayınca Herât'a kaçıyordu. Herât yöneticisi Melik Gıyâsüddîn Kert, onu saygıyla karşılasa da, durumdan haberdar olan Ebû Sa'îd, Melik

Gıyâsüddîn'e gönderdiği fermanla Emîr Çoban'ı, Melik Gıyâsüddîn'e öldürtmüştü¹²¹. Ebû Sa'îd, Horasan'ı hâkimiyeti altına alan Emîr Çoban'ı, Melik Gıyâsüddîn sayesinde oyun dışı bırakmayı başarmıştı. Boş kalan Horasan emîrliğini Nârin Tağây'a vererek bölgeyi kontrol altında tutmak istemişti¹²². Fakat Nârin Tağây'ın Horasan'daki tutum ve davranışları 1328 yılında merkeze karşı bir isyan hareketine dönüşmüştü. Özellikle Horasan halkına yapılan zulüm ve Nârin Tağây'ın Emîr Çoban gibi tek yetkili olarak bölgeye hükmetmek istemesi, İlhanlı hükümdarını rahatsız etmişti. Bu sırada Mâverâünnehir tarafından Çağataylıların büyük bir ordu ile Horasan'a saldırdığı yönündeki aslı olmayan haberler üzerine, Ebû Sa'îd, Erbil'deki dayısı Emîr Alî, Taştımur ve Muhammed Bey'i diğer emîrlerle birlikte büyük bir ordu ile Horasan'a göndermişti¹²³. Çağatay saldırısının asılsız olduğu anlaşıldıktan sonra, Nârin Tağây kendine yakın emîrlerle merkeze karşı Horasan'daki isyanını sürdürmeye devam etmişti. Bunu üzerine Ebû Sa'îd görevlendirdiği orduyu Horasan emîrleri üzerine göndermiş ve Nârin Tağây'ı Rey'de, Taştımur'u ise Kazvîn civarında yakalattırarak 1329 yılında öldürtmüştü. Ardından Ebû Sa'îd Horasan'da Nârin Tağây'dan boşalan koltuğu Emîr Şeyh Alî'ye vermişti. Ayrıca *vezîr* olarak da Hâce Alâüddîn Muhammed'i görevlendirmişti¹²⁴.

Ebû Sa'îd, Şehzâde Yesâvur'un öldürülmesinden sonra başlayan yeni dönemde Horasan'da Emîr Çoban ve ondan sonra bölgeye atanan Nârin Tağây'a karşı vermiş olduğu mücadelelerle ön plana çıkmıştı. Onun hükümdarlığının son döneminde Horasan için bir dış müdahalenin olmadığını söyleyebiliriz¹²⁵. Ebû Sa'îd geride erkek evlat bırakmadan 30 Kasım 1335'de ölümüyle¹²⁶ İlhanlı Devleti'nin siyasî birliği sona ermişti. Dolayısıyla İlhanlı Devleti için bir şehzâde sancağı olarak görülen Horasan'daki idare, bu süreçten sonra bölgede kurulan hanedanlar arasında paylaşılmıştı¹²⁷.

¹⁰⁹ Ölceytü'nün oğlu Ebû Sa'îd'i Horasan'a ne zaman gönderdiğine dair kaynaklarda çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu konuda Kâşânî 715 (1315-1316) yılı olaylarını anlattığı bölümde, Ebû Sa'îd'in Horasan'a bu yılın başlarında gönderildiğini söyler. Kâşânî, *Târih-i Ülcâyütü*, s. 179. Yine bu konuda Benâketî, Mîrhând ve Hândmîr, Kâşânî'den farklı bir yıl zikrederler. Benâketî 713 Muharrem (Nisan-Mayıs 1314) tarihini verirken, Mîrhând, Hândmîr ve Semerkandî, Ebû Sa'îd'in 713 (1313-1314) yılında Horasan'a gönderildiğini kaydetmişlerdir. Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 478; Kemâleddin Abdürrezzâk-ı Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn*, neşr Abdülhüseyin Nevâî, Müessesesi-İtlâ'ât ve Tahkîkât-İ Ferhengî, Tahran 1372, s. 54; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4318; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 198.

¹¹⁰ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 70-71; Henry H. Howorth, *History of the Mongols*, III, Longmans-Green Publ., London 1888, s. 568; Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", s. 339. Kazvînî ve Özgüdenli Ebû Sa'îd'in atabegi olarak sadece Emîr Sevinç'in ismini zikretmiştir. Bkz: Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 494; Osman Gazi Özgüdenli, "Olcaytu Han", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 345.

¹¹¹ Kâşânî, *Târih-i Ülcâyütü*, s. 214-215; Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 640-648; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 63-65.

¹¹² Ölceytü'nün ölümüyle ilgili bkz: Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 272; Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s. 494; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 70.

¹¹³ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 73; Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasîhî*, III, s. 26; Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn*, s. 59; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, 4326.

¹¹⁴ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 71; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4327. Şehzâde Yesâvur'un Horasan'daki isyanı ve sonrasında yaşananların ayrıntıları için şu çalışmaya bakılabilir: Ömer Subaşı, "Horasan'da Siyasî Hayat ve Şehzâde Yesâvur İsyamı (1317-1320)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/1, 2016, s. 278-303.

¹¹⁵ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 73-74; Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn*, s. 69-61.

¹¹⁶ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 84-86; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, 4333-4334.

¹¹⁷ Herevî, *Târih-nâme-yi Herât*, s. 672-673; Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 88-89.

¹¹⁸ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 111-112; İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfî medîneti'l-Herât*, I, s. 509; Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn*, s. 84; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, 4354.

¹¹⁹ El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 151.

¹²⁰ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 125; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4369.

¹²¹ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 131-133; Fasîh-i Hâfî, *Mucmel-i Fasîhî*, III, s. 37-38; Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn*, s. 109; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4376-4379; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 212-213; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Emîr Çoban Soldoz ve Timurtaş", *Belleten*, XXXI/124, 1967, s. 614-615.

¹²² Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 139; Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn*, s. 118; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4388; Uzunçarşılı, "Emîr Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 620.

¹²³ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 140; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4389-4391.

¹²⁴ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 141; Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn*, s. 123-124; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, 4392-4393; Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 218;

¹²⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 143. Ebû Sa'îd'in hükümdarlığının son dönemlerinde kaynaklar Çağatay Han'ı Alâeddin Tarmaşirin'in Horasan bölgesine yaptıkları veya yapmayı planladıkları herhangi bir harekattan söz etmezler. Özellikle Tarmaşirin'in son dönemlerinde Çağataylar, kendi içindeki muhalif gruplarla mücadeleye devam etmektedir. Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan yay., Ankara 2005, s. 135-137.

¹²⁶ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî u't-tevârih-i Reşîdî*, s. 144; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, VIII, s. 4397.

¹²⁷ Ebû Sa'îd'in ölümünden sonra İran coğrafyasındaki karışıklığa dair bkz: Spuler, *İran Moğolları*, s. 144-154; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2017, s. 288-293; Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-Khâns", s. 413-417; Osman Gazi Özgüdenli, "Ortaçağda İran: Zaman ve Mekan", *Name-i Aşina*, Yıl. 6, S. 17-18, 2004, s. 104-107.

Sonuç

Moğollar Horasan coğrafyasını ele geçirdikten sonra, Möngke Han'a kadar bölgeyi askerî ve sivil idareciler üzerinden idare etmişlerdi. Bu dönemdeki askerî ve sivil valiler bölgeyi Moğol Devleti adına idare ederek, ele geçirilen coğrafyada idarî bir sitem kurmaya çalışmışlardı. Ancak Hârezmşâh bakiyelerinin Horasan'daki Moğol yöneticilerini öldürmelerinden yola çıkarak, onların henüz tam olarak Moğol yönetimini benimsemediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu durum bölgede Moğol idaresinin tesisini zaman zaman zora sokmuştu. Elbette bu durumun yaşanmasında merkez Karakorum'un Horasan coğrafyasına olan uzaklığının da etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak Möngke Han'ın Moğol tahtına geçişiyle beraber, Horasan'da idarî anlamda bir değişimi de beraberinde getirmişti.

Möngke'nin kardeşi Hülegü'yü İran coğrafyasına göndermesiyle birlikte başlayan bu süreçte, Horasan'ın İlhanlı Devleti tarafından bir şehzâde sancağı olarak kullanılmaya başlanmıştı. İlhanlı toprağı haline gelen Horasan'ın, İlhanlı hükümdarlarının çocukları tarafından idare edilmişti. İlhan Hülegü ile başlayan bu sistemin tüm İlhanlı hükümdarları boyunca hayata geçirildiğini muasır kaynaklar üzerinden tespit edebilmekteyiz. Aynı zamanda bu uygulama Horasan'ın İlhanlı Devleti tarafından nasıl sahiplenildiğinin de en güzel göstergesidir. Hükümdarı temsilen onun küçük yaştaki oğlunun vali olarak Horasan'da idarî düzeni tesis etmeye çalışması, bölgede İlhanlı Devleti'nin gücünün hissedilmesi açısından da önemli bir uygulama olmuştur. Bu sayede devletin sınır güvenliği de bizzat şehzâde tarafından tesis edilmişti. Şehzâdeler Horasan'da idarî düzenin tesisinde Çağataylılar yüzünden yaşadıkları kargaşayı, hükümdarın gönderdiği na'ibler ve emirlerin desteğiyle bertaraf etmeye çalışmışlardı. Özellikle emirler maiyetlerindeki ordularla Horasan şehzâdesini askeri anlamda destekleyerek, idarî düzenin sağlanmasında yardımcı olmuşlardı. Ancak Ebû Sa'îd'in küçük yaşta tahta geçmesinden sonra başlayan süreçte, İlhanlı Devleti Horasan coğrafyasında tam anlamıyla gücünü hissettirememişti. Devletin merkezî gücünün İlhanlı eyaletlerinde etkisini yitirmesi, Horasan'da emirlerin kendini adeta birer hükümdar gibi görmesine yol açmıştı. Ebû Sa'îd'in ölümünden sonra da Horasan da İlhanlı idaresi son bulmuş ve bölge yerel hanedanlar tarafından yönetilen karmaşık bir döneme girmişti.

KAYNAKÇA

- Aigle, Denise, "Iran Under Mongol Domination: The effectiveness and failing of a dual administrative system", *Bulletin d'Etudes Orientales*, vol. 57, 2009, s. 65-78.
- Aknerli Grigor, *Okçu Milletini Tarihi*, çev. Hrand D. Anreasyan, Yeditepe yay., İstanbul 2007.
- Alâeddin Ata Melik b. Bahâeddin b. Muhammed b. Muhammed Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ*, tas. Muhammed b. Abdulvahhâb Kazvînî, I-II-III, İntişârât-i Donyâyi Kitâb, Tahrân 1329 hş.
- Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2013.
- Allsen, Thomas T., *Mongol Imperialism The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*, University of California Press, London, 1987.
- Atwood, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File, Inc, New York 2004.
- Avcı, Casim, "Nâib", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 311-312.
- Barthold, W.- Allchin, F. R., "Bâdghîs" *EP*, C. I, Leiden 1986, s. 857.
- Barthold, W., *An Historical Geography of Iran*, trans. Svat Soucek, Princeton University Press, New Jersey 1984.
- Biran, Michal, "The Battle of Herât (1240): A Case of Inner-Mongol Warfare" *Warfare in Inner Asian Histroy (500-1800)*, ed. Nicola Di Cosmo, Leiden 2002, s. 175-219.
- Biran, Michal, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, London 1997.
- Boyle, J. A., "Dynastic and Political History of the İl-Khâns", *Cambridge History of Iran*, ed. John A. Boyle, vol. 5, Cambridge University Press, New York 1968, s. 303-421.
- Buell, Paul D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham-Maryland- Oxford 2003.
- Ch'i T'ang, *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970.
- Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.
- Dayı, Özkan, "Hâce Nasîrüddîn Tusî'nin Meraga Rasathanesi'ndeki Yardımcıları ve Öğrencileri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 14/84, 2021, s. 507-516.
- Dayı, Özkan, "Moğol Dönemi Düşünürlerinden Nasîrüddin Tusî'nin Bazı Farsça Şiirleri", *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, ed. M. Nesim Doru- Ömer Bozkurt, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay., Mardin 2018, s. 667-681.
- Dayı, Özkan, "Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan Bazı Türkçe-Moğolca Terimler", *TAED*, 63, 2018, s. 485-498.
- Dayı, Özkan, "Moğol Dönemi Şairlerinin Gözünden Bir İlhanlı Veziri: Şemseddîn Muhammed Cüveynî", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 2020, s. 43-72.
- Dayı, Özkan, "Vezir Şemseddîn Cüveynî'nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri (1263-1284)", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2018, s. 95-111.
- Dayı, Özkan, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, Altınordu yay., Ankara 2020.
- Dayı, Özkan-Tokan, Özgür, "Moğol Dönemi İran'ında Uygur Kökenli Bir Vali: Körgöz", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 2020, s. 110-121.
- Doğun, Meryem, *Hârezmşahlar-Moğol Münasebetleri ve Hârezmşahlar Devletinin İnkırazı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafettin Yaltkaya, TTK yay., Ankara 2011.
- Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed Kâşânî, *Târîh-i Ülcâyû*, neşr. Mehîn Hambelî, Tahrân, 1348 hş.
- Emîn, Şemis Şerik, *İstulâhât-i Divân-i Dovrân-i Mogül*, İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i İrân, Tahrân 1357 hş. Gibb, H. A. R., - Davies, C. Collin, "Nâip", *İA*, C. 9, İstanbul 1964, s. 50.
- Emîr Devletşâh Semerkandî, *Tezkiretu's-şu'arâ*, tas. Muhammed Ramazânî, İntişârât-i Pedîde-i Häver, 1338 hş.
- Fasîh Ahmed b. Celâleddin Muhammed Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, II, neşr. Muhammed Ferruh, Kitâbufuruş-i Bastan, Meşhed 1339 hş.
- Fragner, Bert G., "Ilkhanid Rule and Its Contributions to Iranian Political Culture", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston 2006, s. 68-80.

- Galstyan, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Rusça'dan çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe yay., İstanbul 2017.
- Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî Hândmîr, *Habîbu's-siyer*, III, haz. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş.
- Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara 1999.
- Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafyâ-yi Hâfız-ı Ebrû Kısmet-i Rub'ı Horâsân Herât*, tas. Gulâm Rızâ Mâyil-i Herevî, İntişârât-i Bonyâd-i Ferhengi Îrân, Tahrân 1349hş.
- Hâfız-ı Ebrû, *Tarih-i selâtin-i Kert*, tas. Mir Hâşim Muhaddis, Miras-ı Mektub, Tahran 1398 hş.
- Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'u't-tevârih-i Reşîdî*, neşr. Hânâbâ Beyânî, Şirketi Tezâmuni İlmî, Tahran 1317 hş.
- Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvinî, *Nuzhetu'l-kulûb*, neşr. G. L. Strange, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb, Composed by Hamd Allah Mustavfî of Qazwîn in 740 (1340)*, London-Leiden 1915.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2018.
- Hartog, Leo De, *Cengiz Han, Dünyanın Fatihî*, çev. Serkan Uzun, Dost yay., Ankara 2003.
- Hope, Michael, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (602-736/1206-1335)", *New Approaches to Ilkhanid History*, ed. Timothy May vd., Brill, Leiden-Boston 2021, s. 321-345.
- Howorth, Henry H., *History of the Mongols*, III, Longmans-Green Publ., London 1888.
- İslam, Arshad, "The Mongol Invasions of Central Asia", *International Journal of Social Science And Humanity*, Vol. 6, No 4, 2016, s. 316-317.
- İbnü'l Esîr, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, XII, terc. A. Özyayın-A. Ağırakça, Bahar yay., İstanbul 1987.
- Jackson, Peter, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, Yale University Press, London 2017.
- Jahn, Karl, *Geshichte Gâzân Hân's aus dem Ta'rîh-i Mubârak-i Gâzânî des Raşîd al-Dîn Fadlallâh b. 'Îmâd al-Daula Abûl-Hâir*, London 1940.
- Kadyânî, Abbas, *Ferheng-i Câm'i-i Târih-i İran*, İntişârât-i Ârven, Dânişgâh-i Şîrâz 1387 hş.
- Kafalı, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan yay., Ankara 2005.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK yay., Ankara 2000.
- Kemâleddin Abdürrezzâk-ı Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn*, neşr Abdülhüseyn Nevâî, Tahran, 1372 hş.
- Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.
- Kolbas, Judith, *The Mongols in Iran Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309*, Routledge, London-New York 2006.
- Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latince'den çev. ve not. Altay Tayfun Özcan, Selenge yay., İstanbul 2015.
- Köprülü, M. Fuad, "Daruga", *İA*, C. 3, İstanbul 1977, s. 486-489.
- Lambton, K. S., "Shihna", *EP*, IX, Leiden 1997, s. 437-438.
- Lane, George E., "The Mongols in Iran", *The Oxford Handbook of Iranian History*, ed. Touraj Daryaee, New York 2011, s. 243-270.
- Lane, George, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", *Iranian Studies*, 32/4, 1999, s. 459-482.
- Lane, George, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran A Persian Renaissance*, Routledge Curzon, London-New York 2003.
- Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, ter. Işık Ergüden-Z. Zühre İlgelen, Ötügen yay., İstanbul 2019.
- May, Timothy, "Sübedei Ba'atar Portrait of a Mongol General", *Portraits of Medieval Eastern Europe 900-1400*, ed. Donald Ostrowski-Christian Raffensperger, Routledge, London and New York 2018, s. 68-78.
- May, Timothy, "Government Structure", *The Mongol Empire A Historical Encyclopedia*, ed. Timothy May, vol I, ABC-CLIO, California 2017, s. 8-10.
- May, Timothy, *The Mongol Conquests in World History*, Reaktion Books, London 2012.
- Melville, Charles, "The Mongols in Iran", *The Legacy of Genghis Khan Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353*, ed. Linda Komaroff and Stefano Carboni, Yale University Press, New Haven-London 2003, 37-61.
- Merçil, Erdoğan, "Şahne", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 292-293.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. ve not: Mustafa Uyar, Ötügen yay., İstanbul 2016.
- Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Yay., Ankara 2016.

- Morgan, D. O., "Who Ran the Mongol Empire?" *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1, 1982, s. 124-136.
- Morgon, David, *Medieval Persia 1040-1797*, Routledge, London and New York 2016.
- Mu'înu'd-din Muhammed Zamçî İsfizârî, *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfi medîneti'l-Herât*, I-II, neşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmâmî, İntişârât-ı Danişgah-ı Tahran. 1338-1339 hş.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, tas. Mîr Hâşim Muhammed, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1343 hş.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, VIII, tas. Cemşid Kıyanfer, Tahran 1380 hş.
- Muizzu'l-Ensâb*, Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Persian 67.
- Ögel, Bahaeddin, *Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Yay., İstanbul 2002.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs yay., İstanbul 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "İncü", *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 281.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Olçaytu Han", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 345-347.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Ortaçağda İran: Zaman ve Mekan", *Name-i Aşina*, Yıl. 6, S. 17-18, 2004, s. 83-114.
- Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih-i Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî*, I, tas. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevî, Tahran 1373hş.
- Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, tas. Behmen Kerîmî, İntişârât-ı İkbâl, Tahran 1374 hş.
- Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmi'u't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Farsçadan çev: İsmail Aka vd., TTK yay., Ankara 2013.
- Reşîdüddîn Fazlullâh, *Şu'ab-i Pençgâne (Neseb-nâme-i Mülûk)*, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Yazma Nu. 2937.
- Seyf bin Muhammed bin Ya'kûb el-Herevî, *Târîh-nâme-yi Herât*, neşr. Muhammed Zubeyr es-Siddikî, Calcutta 1943.
- Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, tas. Ca'fer Şe'âr, Tahrân 1348 hş.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, TTK yay., Ankara 2011.
- Subaşı, Ömer, "Horasan'da Siyasi Hayat ve Şehzâde Yesâvur İsyanı (1317-1320)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/1, 2016, s. 278-303.
- Subaşı, Ömer, "Olçâyütü Sultan Döneminde Herât Muhasarası ve Siyasî Vakalar (706/1306-1307)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 2016, s. 289-311.
- Sverdrup, Carl Fredrik, *The Mongol Conquests The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei*, Helion&Company Limited, Malta 2017.
- Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, tas. Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İran, Tahrân 1346 hş.
- Şihâbeddîn B. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duydukların Mesâlikü'l Ebsâr*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2014.
- Thackston, W. M., *Rashiduddin Fazlullah's Jami'ut't-Tawarikh: Compendium of Chronicles*, II, ed. Şinasi Tekin&Gönül Alpay Tekin, Duxbury 1999.
- Timokhin, Dmitry, "The Conquest of Khwarezm By Mongol Troops (1219-1221)", *The Golden Horde In World History*, Kazan 2017, s. 75-86.
- Togan, Zeki Velidi, "Herat", *İA*, C. 5/1, , İstanbul 1987, s. 429-442.
- Uyar, Mustafa "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/1, 2009, s. 33-48.
- Uyar, Mustafa, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, ed. Emine Uyumaz vd., İstanbul 2013, s. 244-257.
- Uyar, Mustafa, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, TTK yay., Ankara 2020.
- Uyar, Mustafa, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

Uyar, Mustafa, *Moğollar ve Türkler Tarihsel Bağlar*, Ötüken yay., İstanbul 2020.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Emir Çoban Soldoz ve Timurtaş", *Bellekten*, XXXI/124, 1967, s. 601- 646.

Vladimirtsov, B. Y., *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdulkadir İnan, TTK yay., Ankara 1995.

Yuvalı, Abdulkadir, "Cengiz Han ve Halefleri Devrinde Horasan'ın İdarî Statüsü (Ögedey, Güyük, Mengü)", *Fırat Üniversitesi Dergisi*, II/1, 1988, s. 227-236.

Yuvalı, Abdulkadir, "Daruga", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 505-506.

Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2017.

EXPENDED ABSTRACT

The geography of Khurasan played an important role in the emergence of the Mongols in Iran and the administrative order they tried to establish in the region afterward. Khurasan geography has been an area of concern to all the states established in the region during the Middle Ages. At the time when Chinggis Khan was on the rise in the Mongol State, Khurasan geography was under the control of *Khwārazm Shāhs*. The killing of the envoy and merchants sent by the Mongols in Otrar also marks the beginning of a new process for Khurasan. Upon this, when Genghis Khan turned her direction to the west to avenge what happened in Otrar, the geography of Khorasan was inevitably the target of the Mongols. Especially when *Khwārazm Shāhs* withdrew from the Mongols by strengthening the fortress and walls instead of fighting against the Mongols, Khurasan was soon invaded by the Mongols. After a while, the necessity of establishing an administrative system for the establishment of the Mongol administration emerged in this geography, which was captured by the Mongols with great destruction. However, the death of Chinggis Khan and what happened afterwards prevented the establishment of the desired order for Khurasan. The fact that Khurasan which Chinggis Khan did not include in her legacy, was considered a common land for all Mongol nations was particularly effective in this. They gave a representative to the administrator who was sent to the region to protect her rights and interests over the region. This practice caused unrest in the region, and from time to time caused confrontation between the military and civilian administration.

After Chinggis Khan seized the geography of Khurasan, he continued the administration of the region through military governors. However, especially the activities of the *Khwārazm Shāhs* in Khurasan prevented the Mongols from establishing the administrative order they wanted in the region. Even though Ögödei, who took the Mongol throne after Chinggis Khan, wanted to manage the region through civilian administrators, a full stability could not be achieved due to the reasons mentioned above. Although Ögödei changed the administrative order during his father's period, the civil administration he implemented did not give the desired success in Khurasan. The death of Ögödei Khan and the transition of Möngke Khan to the Mongol throne also revealed a new administrative order in Khurasan. After he sent his brother Hülegü to Iran with a large army, Khurasan became an Ilkhanate land. However, when this situation was not accepted by other Mongol nations, it brought along a struggle for domination with the Ilkhanids and other Mongol states in Khurasan. The region had been exposed to the attacks of the Chaghatayid Dynasty since the Ilhan Abaqa period. The Chaghatayid Dynasty kept its attacks on Khurasan alive during the Ilkhanid rulership, both in order to expand its territory and to have rich Khurasan pastures. For this reason, the Ilkhanid State established the administration in Khurasan through the *Shahzādas* as the deputy of the ruler since Hülegü. In this practice initiated by İlhan Hülegü by sending his son Abaqa to Khurasan, the Ilkhanid State would have established the administrative order that the state wanted in the region and secured its eastern border against the Chagatay attacks. In addition, with this practice initiated by the Ilkhanid ruler, the *Shahzādas* would gain state experience in the region and develop themselves in state administration.

In the administrative order that the Ilkhanid State tried to establish in Khurasan, vizier, *nā'ib* and *amīrs* also took part in the region as well as *Shahzādas*. In addition, they left Harāt to the Kart Dynasty, who is a local household, in order to establish border security against the Chaghatayid Dynasty in the east. Especially the *amīrs* supported the *Shahzādas* in the region with the armies in their retinues in keeping the eastern border of the state under security. However, these *amīrs* had a very strong position in the state since the period of Ghazan and from time to time they attempted to rebel against the state. Therefore, while the Ilkhanid State was struggling with the Chaghatai, who had uncle's children; on the other hand, he dealt with the revolts of the *amīrs*. The Ilkhanid State both avoided the Chaghatai attacks and knew how to overcome the rebellion movements with *Shahzādas* and loyal emirs in Khurasan every time. However, Abū Sa'īd's accession to the throne at a young age and his lack of a son point to the beginning of an end for both the Ilkhanid State and their rule in Khurasan. In this period, the *amīrs* in Khurasan had put the Ilkhanid State into trouble with their practices that saw themselves as a ruler. After the death of Abū Sa'īd, a period of turmoil started in the region and the administration of Khurasan was shared among the small dynasties in the region. This article examines the activities of the *Shahzādas* who served in the geography of Khurasan during the Ilkhanid State, and the viziers and *nā'ibs* in the positions of their assistants through the contemporary sources of the period. He also gives information about the *amīrs* sent to the region with the *Shahzādas*.